МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Министерство образования Республики Тыва
Департамент по образованию Мэрии г.Кызыла
Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение
«Средняя общеобразовательная школа № 20 имени Героев Отечества»
города Кызыла Республики Тыва
«МБОУ СОШ № 20 им. Героев Отечества» г.Кызыла
Республика Тыва, г.Кызыл, ул. Большеенисейская, зд. 2

РАССМОТРЕНО	СОГЛАСОВАНО	УТВЕРЖДЕНО
методическим объединением учителей РЯЛ	Заместитель директора по НМР	Директор
Айызан Ш.О.	Донгак Ч.В.	Попугалов Д.С.
Протокол № __	Протокол № __	Приказ №
от «09»01.2025 г.	от «09»01.2025 г.	от «09»01.2025 г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

внеурочной деятельности

«Тыва дылым - эртине-байлаам»

для 5-9 классов основного общего образования
на 2024-2025 учебный год

Составитель: Элбек Эмма Кутузововна,
учитель родного языка и литературы

Кызыл, 2025

Тайылбыр бижик

Ажылчын программа муниципалдыг бюджеттен хамаарылгалыг өөредилге чери Кызылдың №20 дугаарлыг школазынын 2024 чылдың август 31-де ___ дугаарлыг дужаал-биле бадылаан ортумак школага болгаш кол ниити өөредилгеге ФКӨС киирилдезиниң негелдезинге кичээлден дашкаар ажыл-чорудулганы организастаарының дугайында саавырның негелдезинге дүүштүр кылган.

Тыва дыл – аныяк бижиктиг дылдарның бирээзи. Тыва дылды башкылаашкынын шынарын бедидиринче башкыларга кол сорулга салдынган. Келир уенин салгакчылырын торээн дылынга ынак,ону унелеп билир кылдыр ооредир, кижизидер. А ону канчаар боттандырары башкыларнын чогаадыкчы чоруундан,кичээлге янзы буру аргалар, методтарны ажыглаарындан хамааржыр. Кичээлдер уругларга солун,чаа чуулдерни берип, кичээнгейин хаара тудуп турар. Амгы үеде ооң янзы-бүрү талаларын шинчилээр ажылдарны чүгле дыл эртемденнери чорудуп турар эвес, аңаа өөреникчилер шичилел ажылдар дузазы-биле база хире-шаа-биле киржип турар.

«Торээн дылым – эртине-байлаам» деп программаны тургузарда, «Төрээн (тыва) дыл» эртеминге кичээлден дашкаар өөредилге программазынга («Төрээн дылым – эртине-байлаам»), авторлары Монгуш В.В., Хомушку Ч.О., даянып, 5-9 класстарга тематиктиг планнаашкын тургустунган. Орус дылдын «Занимательная грамматика», «Занимательный русский язык» деп программаларын ооренип коргеш, анаа даянып, тыва дылга ажыглап болгу дег чуулдерге ундезилеп, уннер, ужуктер, состер–биле оюн хевирлиг онаалгаларны, мергежилгелерни, айтырыгларны, бодалгаларны, кроссворд, ребустарны тургускаш ажыглаарга, ооренikчилернин угаап бодаары,состерни шын бижиири,бижик демдектерин сагыыры база дыл талазы-биле билии быжыгып ханылаарынга салдарлыг.

Оюн хевирлиг онаалгаларны, мергежилгелерни, айтырыгларны, бодалгаларны, ребустарнын, кроссвордтарны, состер, ужуктер, уннер-биле ажылдарны методика ёзугаар кажан ажыглап болурун мынчаар сумелеп турар:

1. Теманы ооренип дооскаш, уругларнын билиин хынаар сорулга-биле чорудар;

2. Туннел болгаш катаптаашкын кмчээлдернин онаалгаларынга оюннар дузазы-биле хынаары;

3. Кичээлден дашкаар ажыл-чорудулганы кыска уе тургузунда ажыглаар мергежилгелерни башкы уругларнын хар-назынын аайы –биле дууштур, бодунуу-биле таарыштыр тургузуп алыр

Ол ышкаш Россия Федерациязының федералдыг күрүнеиң өөредилге стандарттары болгаш Тыва Республиканын өөредилге яамызынын 2024-2025 ооредилге чылында планында тыва дылга кичээлден дашкаар ажылдарга тускай шактарны аңгылаан. Кызылдын №20 дугаар школазында 5-7 класстарга неделяда 2-2 шактар, 8-9 класстарга неделяда 1-1 шактар бердинген.

Кичээлден дашкаар ажыл-чорудулга, кичээлге бодаарга, өөреникчилерниң эстетиктиг культуразын элээн делгемчидер. Моон алгаш көөрге, өөреникчилерни кичээлден дашкаар ажыл-чорудулгаже хаара тудары – амгы үениң негелдези. Тыва дыл,

торээн чогаал кичээлдеринге уругларның сонуургалын бедидериниң бир аргазы – кичээлден дашкаар ажыл-чорудулгаже киирери.

Кичээлден дашкаар ажыл-чорудулга – өөредиглиг болгаш кижизидилгелиг класстан дашкаар чорудар ажылдарның бирээзи. Ооң өөредиглиг ужур-дузазы: өөреникчилерниң кичээлдерге алган билиглерин болгаш чаңчылдарын немээр, делгемчидер база ханыладыр; бердинген темазынга хамаарышкан материалдар чыып, оларны системажыдып, сайгарып, түңнел үндүрерингe өөредир; словарьлар болгаш өске-даа немелде литература-биле таныжар; кежээлер, мөөрейлер, делгелгелер организастаар; көргүзүг материалдары белеткээр — бо бүгү өөреникчилерниң бот-идепкейин болгаш сонуургалын бедидеринге улуг ужур-дузалыг.

Кичээлден дашкаар ажыл-чорудулганың темазын шилээниниң чугулазы

Дыл — ниитилелде эң-не кол шимчедикчи чепсек. Өөреникчи кижи бодунуң төрээн дылының тыптып сайзырап келген төөгүзүн, ооң ниитилелде амгы үеде туружун сайгарып боданып өөренири амгы үениң негелдези. «Тыва дыл» эртемин өөредир шактарның эвээжи-биле уругларга немелде кичээлди шак бо эртемге эрттирери чугула чүүл болуп турар. Ооң-биле чергелештир уругларның эртемге сонуургалын көдүрүп, төрээн дылынга ынакшылын күштелдирер.

Кичээлден дашкаар ажыл-чорудулганың сорулгалары

Өөредиглиг:

— өөреникчилерни «Тыва дыл» эртеминге сонуургалдыг кылдыр өөредир;

— тыва дылды амыдырал-биле холбап, бүгү талалыг сайзыраңгай, бедик культуралыг, чараш мөзүг-шынарлыг, чогаадыкчы арга-шинектиг кижини хевирлээр;

— уругларны бот-тывынгыр, чогаадыкчы ажылдап өөредир.

Сайзырадыр:

— уругларның амыдыралче бот-тускайлаң медерелдиг көрүжүн хевирлеп, чогаадыкчы арга-шинээн сайзырадыр;

— аас болгаш бижимел чугааны делгереңгей, утказынга дүүштүр шын ажыглап, сайгарарын сайзырадыр.

Кижизидилгелиг:

— сагыш-сеткили байлак, мөзүг-бүдүжүг чаагай, эптиг-чөптүг;

— кижилерге, төрээн черинге, бойдузунга ынак, хумагалыг;

— хамааты бот-медерели бедик, ада-чурт төөгүзүн үнелеп билир

— номчулгага сонуургалдыг, чогаадыкчы езу-биле боданып, бодунуң туружун амыдыралдың кандыг-даа байдалында камгалап билир кижини кижизидер.

Планнаттынган түңнелдер (ФКӨС-туң негеледелери-биле):

Предметтиг түңнелдер (предметные):

— тыва дылдың теориялыг билиглери;

— төрээн чериниң төөгүзү;

— тыва дылдың тывылганы;

— тыва дылдың адырларынга янзы-бүрү интеллектуалдыг оюннарның билиглери (лексика, фонетика, грамматика)

Бот-тускайлаң түңнелдер:

— мөзү-шынары бедик, бот-сайзыраңгай чогаадыкчы кылдыр ажылдап өөренгени;

— ада-өгбезиниң төөгүзүн, чаагай чаңчылдарын билип чоруур кылдыр хевирлээри;

— тыва чоннуң, күрүнеиң төлээзи кылдыр санап, ооң улусчу ужурларын сагып, салгап кижизидери;

— төрээн чуртунга, ие дылынга, чонунга хумагалыг, ынак болур;

— бодунуң үзел-бодалын бот-тодарадып, бот-углап, бот-сайзырадып билир;

— чаа билиглер шиңгээдип алырын медерелдии-биле угаап билир;

— патриотчу тура-соруктуг, күш-ажылга ынак, эртем-билигже чүткүлдүг, кадык амыдыралдыг болур.

Метапредметтиг түңнелдер:

— чүге өөрениринiң сорулгаларын билип, ону янзы-бүрү аргалар-биле чедип алырын билир;

— чидиг айтырыгларны чогаадыкчы арга-биле дилеп тывары;

— кылыр чүүлүн сорулгазының аайы-биле күүседип, планнап, доозуп билир;

— өөренген чүүлдерин системажыдып билир;

— янзы-бүрү медээ алыр чүүлдерни тып билири (словарьлар, номнар, интернет четкизинде сайтылар, энциклопедиялар, библиотека, картотека, номчулга залы…)

— кижи бүрүзүнүң бодалын дыңнап, чөпшээрежип, эдип билири;

— коллективтиг ажылдажылга үезинде кылыр чүүлүн хуваап, демнежип, юодунуң үлүүн киирип, бот-боттарын хынажып билири;

— тыва дылдың өске эртемнер-биле холбаалыын болгаш ооң ужур-утказын билири;

— тыва дылга хамаарышкан билиглерин билдилиг ажыглап, бедик чугаа культуралыг болур.

Программаның утказы

5-9 класстарга «Торээн дылым – эртине-байлаам» деп кичээлден дашкаар ажыл-чорудулгага планнаттынган программа:

5 класс – 34 шак;

6 класс – 34 шак;

7 класс – 34 шак;

8 класс – 34 шак;

9 класс – 34 шакка планнаттынган. Программа оореникчилернин назы-харынга дууштур тургустунган. Неделяда 2 шак. Программа ниитизи-биле ургуларның ниити кругозорун, культуразын бедидип, дыл-домаан сайзыратпышаан, колдуунда янзы-бурү оюннар хевиринге эртер.

Литература даңзызы

1. Алдын-оол Х.С. Аянныг номчулга. – Кызыл: Тываның ном үндүрер чери, 1983
2. Александрова Г.В. Проектная деятельность на уроках русского языка в 5-9м классах. Пособие для учителей. – М: Балласс, 2010
3. Бавуу-Сюрюн М.В., Ондар О.М. Тыва дыл талазы-биле сургуулдарның эртем-шинчилел ажылдарының тематиказы болгаш үлегерлери. — Абакан, 2007
4. Бавуу-Сюрюн М.В., Куулар Ч.К. Тыва дылдың лексиказынга факультативтер. – Кызыл, 2005
5. «Башкы» журналдары
6. Ооржак С.Т. Журналистиканың үжүглели. Немелде өөредилге ному. Кызыл: ОАО «Тываполиграф», 2012
7. Интернет- ресурста сайтылар;
8. «ТӨРЭЭН (ТЫВА) ДЫЛ» ЭРТЕМИНГЕ КИЧЭЭЛДЕН ДАШКААР ӨӨРЕДИЛГЕ ПРОГРАММАЗЫ «ТӨРЭЭН ДЫЛЫМ – ЭРТИНЕ-БАЙЛААМ», 7 кл. (Программа внеурочной деятельности по предмету «Родной (тувинский) язык» «Мой язык – моѐ богатство») Комплект методических материалов носит рекомендательный характер Разработчики: Монгуш В.В., Хомушку Ч.О. (Кызыл-2023)

«Тыва дыл» эртеминге 5-ки класска кичээлден дашкаар ажылдың календарь-темалыг планы

№	Программаның кезээ	Кичээлдерниң темалары	Шактарның саны	Кичээлдин хевири	Өөреникчиниң ажыл-чорудулгазы	Өөредилге курлавырлары (парламал болгаш электроннуг хевирде), башкыга удуртулга материалдары
	Киирилде кичээл	Тыва дыл кичээлинден дашкаар болур кичээлдерниң чуруму. Дылдар дугайында.	1	Кичээл таныштырылга	Кичээлдерниң сорулгазы болгаш даалгалары, болуп эртер чурумун билген турар.	Языки Азиатской части России Владимир Плунгян Постнаука https://youtu.be/chQ40BrR8h4 Тест о языковом разнообразии https://postnauka.org/tests/62865
		Өг-бүлевистиң дылы	1	Аас чугаа сайзырадыр	Кижиниң төрээн дылы ада-иезинден дамчып келген дыл болур деп билигни шиңгээткен турар (ийи-даа дыл бооп болур).	Төрээн дыл деп терминниң тывылганын сонуургадыр. Өске дылдарда төрээн дыл деп терминниң ажыглалын сонуургадыр, чижээ англи дылда mother tongue (ие дыл), немец дылда Muttersprache (ие дыл), алтай төрөл тил, хакас дылда төрээн тил. Орус дылда родной язык.
	Фонетика.	Тыва дылдың ажык үннериниң онзагайы	1	Чугаа сайзырадыр кичээл	Тыва дылда чугаада өк-биле адаар ажык үннерни өк-биле адавас ажык үннерден ылгап билир. Бот-боттарының чугаазының онзагайын тодарадыр.	Тыва дылдың түрк дылдардан кол ылгалы өк-биле адаар ажык үннер дугайында билигни делгемчидип тайылбырлаар. Чугаа агымында өк-биле адаар сөстерниң шын адалгазынче кичээнгейни салыр.
		Фонетиктиг сайгарылга	1	Кичээл катаптаашкын	Фонетиктиг сайгарылга кылыр билиглерин бижыглаар	Чугаа органнарын хайгаарарын хайгаарадып өөредири. Тыва дылдың ажык эвес үннериниң орус дылдың аэык эвес үннеринден ылгап өөредир.
		Интонация. Тыва	1	Чугаа	Интонация дугайында	Домактарның хевирлериниң аайы-биле тыва

		дылда интонация.		сайзырадыр кичээл (аудирование элементилерлиг)	билиглерни шиңгээдири	дылда чугааның интонациязының ылгалын катаптаар. Орус дылда (англи дылда) чугааның интонациязындан тыва дылда чугааның интонациязын ылгап өөредир.
		Дикторнуң интонациязы (тыва телевидениениң)	1	Чугаа сайзырадыр кичээл (аудирование элементилерлиг)	Тыва болгаш орус дылда интонацияның ылгап билир, телесюжеттерни медерелдиг дыңнаары, кичээнгейлиг болуру. Сөс домакка кичээнгейлиг болурун кижизидер.	https://gtrktuva.ru/ ГТРК «Тыва» каналдың кайы бир репортажын шилип ап (уругларның назы харынга дүүштүр), 2-3 мин. кезээн катап –катап дыңнадып, кичээнгейлиг дыңнаар чаңчылга чаңчыктырар.
	Лексика и фразеология	Тыва дылдың латин алфавиди	2	Кичээл бижыглаашкын	Латин болгаш кирил алфавиттиң үжүктерин дүүштүрүп билир ужурлуг, латин графикага бижээн чүүлдү номчуп шыдаар аргалыг болур.	Латин болгаш кирил алфавитттиң ылгалдарын таныштырар. Ол үениң лексиказын сонуургадып, үениң онзагайларын тодарадып болур.
		Тыва дылдың очулга словарьлары «Тыва – орус словарь», «Орус – тыва словарь»	1	Интерактивтиг кичээл	Дылдың словарьларының ужур-дузазын билип алыр.	https://www.youtube.com/watch?v=EE_v_sEo-k 3-кү минутазындан 15 минутазынга чедир медээни көрүп болур.
		Төрээн черимниң аттарының төөгүзү. Тыва дылдың топонимиктиг	3	Кичээл шинчилел	Челер аттарының тыптыр аргалары, ооң тайылбырын шиңгээдип алыр. Төрээн черинде	Б.К. Ондар Топонимический словарь тувинского языка. – Кызыл, 2007. Тус-черниң черлер аттарының электроннуг словарын класс-биле чыып тургузуп болур. Макро, микротопонимнерни киирип болур.

		словары.			черлерниң аттарын чыып, сактып өөренири	
		Тыва дылдың неологизмнери	1	Кичээл шинчилел	Тыва дылга неологизмнерниң тыптыр аргалары болгаш оларның ажыглалын катаптаар.	Ургларга тыва дылда орус, анли дылдарны дамчыштыр кирип турар чаа сөстерниң сайгарылгазын кылыр. Ук сөстер кайы
		Антропонимнер	2	Интеграция кичээл	Улусчу ужурлар-биле холбап, ат бээр чаңчыл-биле таныжар; Бодунуң өг-бүлезиниң аттарын уткаларның аайы-биле бөлүктеп өөренир.	М. Кенин-Лопсан Тыва чаңчыл – Кызыл, 2018 г. Бөлүктээшкини кылыр аргаларны ургларга өөредип билиндирер (үлегерлеттинген (орус, төвүт, өске дылдардан), чиңгине тыва). Тыва маадырлыг тоолдарда ат адаар чаңчылды таныштырып болур. Маадырның ады болгаш адының ады. Ук аттарының адалгазын өөренир.
		Тыва дылдың фразеологизмнери.	1	Кичээл шинчилел	Орус болгаш тыва дылдың фразеологизмнеринде чоок, төрел харылзааларны илереткен фразеологизмнерниң ылгалын тодарадып, фразеологтуг сайгарылганы катаптаар.	**https://www.youtube.com/watch?v=wOPIFk0mZcc** Чинагийн Галсан «Болчаг шагы» 2003 ч. Кара баарывыстың көгү, ханныг хиннивистиң ужу, эъдивистиң үзүү, сөөгүвүстүң сыйыы – дээрге хан төрел дээн утканы көргүзүп болур.
	Речь, речевое общение и культура речи	Чугаа. Аас-биле харылзажыры болгаш чугаа культуразы	2	Кичээл-тренинг	Тыва дылда аас-биле чугаалажырының чугулазын билген турар. Тыва улустуң чугаа культуразын	Кижилер аразында харылзаа дээрге чүл? Чугааның, харылзааның үнезин билиндирер. Тыва улустуң культуразында аас чугааның чурумун таныштырар. Амгы үеде аас чугааның бижимел хевири – смстерниң

					каптап азы бар билиглерин быжыглаар.	домактарын сайгарып болур.
		Тыва улустуң мал ажыл-агыйы-биле харылзаалыг чүве аттары	1	Шинчилел кичээл	Тыва улустуң мал ажыл-агыйы-биле харылзаалыг чүве аттарын дилеп, аңгы-аңгы бөлүктеп өөренир. Морфологтуг сайгарылганы каптаары.	Паш, аяк-сава, аъттың дериг херексели, багларның хевирлери, өгнүң дериг-херексели, мал-маганның хар-назынының аайы-биле аттарын аңгы-аңгы бөлүктерге чарып өөренир.
	Синтаксис. Пунктуация	Дылдың падеж системазы	1	Таныштыралга кичээл	Падеж деп сөстүң укталганын, кандыг харылзааларны көргүзүп турарын тайылбырлаар (Орус, анли болгаш тыва дылда падежтерниң дузазы-биле).	Падеж деп сөстүң укталганын, кандыг харылзааларны көргүзүп турарын тайылбырлаар (Орус, анли болгаш тыва дылда падежтерниң дузазы-биле). Уругларга дылдың падеж системазы дээрге чүү деп айтырыгны, падеж дээрге чүү деп айтырыгны ажыдар. https://www.youtube.com/watch?v=AtQz6VF991U
		Тыва дылдың падежтериниң ужур-утказы	1	Каптаашкын кичээл	Чүве аттарының падеж болгаш саннарга өскертирин каптап, шиңгээдири.	Чүве аттарын падежтерге өскерлирин каптадыр (үлегерлеттинген чүве аттарын).
	Демдек ады	Азыраан малдың өң-чүзүнү болгаш хар-назынынга хамааржыр демдек аттары (аъттың, инектиң, хойнуң, өшкүнүң, сарлыктың – тус	1	Шинчилел кичээл	Азыраан малга хамаарышкан демдек аттарын тып, темалыг бөлүктерге чарып чаңчыгары. Демдек аттарның чадаларның тургустунар аргаларын каптаары.	Азыраан малга хамаарышкан демдек аттарын сонуургадып, оларның утказын делгемчиди тайылбырлаар.

		черниң аайынче)				
		Тыва болгаш орус дылда демдек аттарының онзагайы	1	Катаптаашкын	Тыва болгаш орус дылда демдек аттарының ылгалын билген турар.	Орус болгаш тыва дылда демдек аттарының ылгалын билиндирер. Тыва дылда демдек аттарының күштелдирер чада тургузар *санчок, аян чок, тулган* деп дузалал сөстер-биле тургустунган демдек аттарының чадаларын деңнээр.
		Тыва дылда өң илереткен демдек аттары	1		Тыва дылда өңнерниң аттарын катаптаар, өөренир.	Тыва дылда өңнерниң өске дылдардан ылгалын, чаңчылчаан культуразында тыва кижи ак деп чүнү адаарыл? (ак чем, ак орук, ак сагыш ...)
		Кижиниң аажы-чаңын илереткен демдек аттары	1		Портрет чураан демдек аттарының онзагайын шиңгээдип алыр	С.А. Сарыг-оолдуң “Аңгыр-оолдуң тоожузундан” Аңгыр-оолдуң овур-хевирин бижээн кезээн сайгарып болур. Ажы-чаң илередир демдек аттарын таварыштыр кижиниң иштики делегейи азы даштыкы овур-хевири ажыттынып келиринче кичээнгейни салыр.
		“Тос оолдуг Доктагана кадай” деп тыва улустуң тоолунда демдек аттарының ужур-утказы	1	Интергация кичээл	Тос оолдуң билир эртемненинде кирип турар демдек аттарын тодарадып, ужур-дузазын илередип билир.	Доктагана кадайның тос оглунуң тос эртемнеринде кирип кирип турар демдек аттарын сайгарар.
		Демдек адынга хыналда кичээл	1	Хыналда кичээл	Демдек ады дем темага билиглерин быжыглаар.	Тыва дылда демдек аттарынга хыналда ажыл
	Сан ады	Уруглар аас чогаалында сан аттарының ажыглалы	2	Интергация кичээл	Тыва улустуң тывызыктарында, бодалгалыг тывызыктарныда, чеченнежири чижектиг хевирлеринде сан	Матпаадыр – Кызыл: Тыванын ном үндүрер чери, 2010. – 320 а.

					аттарының ажыглалын шиңгээдир.	
		Тыва дылда ай, хүннү бижиири болгаш чугаалаарының чуруму. Орус дылда ай, хүннү бижип, чугаалаарының чуруму	1	Шинчилел кичээл	Тыва болгаш орус дылда ай, хүннү бижииринiң чурумун шиңгээдир, бо ийи дылда ай, хүннү бижип чугааларының ылгалын тодарадып билир. Календарь чуруму-биле таныжар.	Ай-хүннерни бижээн чалалгаларны, чарлалдарны шинчилеп көөр. “Алдын-Сай” деп типографияның үндүрүп турар тыва чалагаларының иштин шинчилеп көөр. Тыва дылдың домак тургузуунуң аайы-биле чалалга азы чарлалдан бижидип болур.
		Тыва болгаш орус дылда дугаар сан аттары	1	Катаптаашкын кичээл	Дугаар сан аттарын өөренип тургаш дугаар деп сөстүң немежирин болгаш ооң орус дылда ажыглалы, № деп демдектиң бижилгезин шинчилээр.	Албан черлериниң аттарында, кудумчу бажыңарның дугаарларын айтып бижээнин сайгарып, шинчилеп көөр. Оларны тыва дылче очулдурар.
		Сан аттарынга хыналда ажыл	1	Хыналда кичээл	Тыва дылда сан аттары деп темага хамаарыштыр билиглерин катаптап, быжыглаар.	Тыва дылда сан адынга хыналда ажыл

«Тыва дыл» эртеминге 6-гы класска кичээлден дашкаар ажылдың календарь-темалыг планы

№	Кичээлдерниң темалары	Шактарның саны	Кичээлдин хевири	Өөреникчиниң ажыл-чорудулгазы	Өөредилге курлавырлары (парламал болгаш электроннуг хевирде)
	Тыва дылдың өг-бһлези	1	Кичээл таныштырылга	Тыва дылга төрел дылдарны (алтай, хакас...) дылдар болгаш оларның эдилекчилери төрел чоннарның амыдыралы дугайында медээлер-биле танышкан турар	Тыва дылдың төрел дылдарын эдилеп чоруур чоннарның амыдыралында тыва культурага чоок кезектерин таныштырар (көшкһн амыдырал, чнднлге, уран чһнл, аас чогаал) https://postnauka.org/video/15078 В. Плунгян Родство языков.
	Тыва дылда хөгжһм херекселдериниң аттарының бөлһктери	3	Шинчилел кичээл	Тыва дылда хөгжһм херекселдериниң аттарын бөлһктерге чарып, оларның ук бөлһктерге хамааржыр утказын тайылбырлап өөренир. Сарыг шажынга, хам чнднлгеге,	Чиңгине тыва, буддизм болгаш хам чнднлге-биле, аңчы ажыл-агый-биле харылзаалыг хөгжһм херекселдеринниң аттарын аңгылап, бөлһктерге чарып өөредир. *Игил, дошпулуур, бызаанчы, кеңгирге, бүүрээ, бүшкүүр, амырга, шыңгырааш, чадаган, дүнгүр, орба, хомус* чижектиг сөстерге даяныр. https://www.youtube.com/@tuvanculturalcenter6467 https://www.youtube.com/watch?v=hMDo2Zbc5Qc Көргһзһг материалы кылдыр Тыванның национал оркестириниң сайтызында кирген материалдарны ажыглап болур.
	Тыва дылдың диалектилери	1	Катаптаашкын кичээл	Диалекти сөстерни ылгап билир. Тыва дылдың диалектилери чнгле Тыва иштинде эвес, а Кыдатта болгаш Моолда, Красноярск крайның Минусинскиде бар деп танышкан турар	Тыва дылдың диалектилери чнгле Тыва иштинде эвес, а Кыдатта болгаш Моолда, Красноярск крайның Минусинскиде барын таныштырып, кайы-бир дилаектиниң онзагайларынга даянып кичээлди чорудуп болур. https://youtu.be/wOPIFk0mZcc Тывадан дашкаар чурттап чоруур Моолдуң Сенгел тываларының чугаазының чижээ
	Тыва дылда	1	Катаптаашк	Өөреникчилер профессионализм	Кандыг-бир мергежилди шилип ап, өөреникчилерге

	профессионализмнер		ын	сөстерниң ажыглалын, оларның онзагайын танып өөренир. Тыва чоннуң мергежилдерин сонуургап өөренир.	таныштырар, чижээ дарган кижиниң ажыглаар терминнери: согар, ояр, эргизер, кагар, кадырар, шуткуур, кудар, маска, кыскаш, хаарыыл, дөжҥ чижектиг сөстерге даянып болур. Азы уругларны бөлҥктерге чарып, дараазында мергежилдерни ҥлеп, оларның профессионал сөстерин тодараттырар: мөге, чылгычы, дарган, хөгжҥмчҥ, хөөмейжи. Тыва ҥндезин культура төвҥннҥң ютуб каналында материалдарны ажыглап болур.
	Тыва дылда терминнер	1	Катаптаашкын	Термин дээрге кандыг бир мергежилдиҥ кижилериниҥ аразында бир-ле болуушкунну адап алган, дугуржуп алган, тускай бадылаттынган сөс деп билигни шиҥгээдип, ону аас болгаш бижимел чугаага ажыглап өөренир	Л.Б. Чадамба “Ҥжҥглел” деп номнуң адын чогааткан. Хҥрээлел – долгандыр амылыг болгаш амылыг эвес бойдус, делегейни хҥрээлел деп очулдуруп, ажыглап турар. Эге школада өөренир эртем ады. Кандыг-бир мергежилди шилип ап, ында ажыглаттынып турар термин сөстерни тодарадып болур, чижээ Э. Намзалдың «Холу чемзиг авам сөҥҥ» деп номда тыва чемнерни кылырын бижээн рецептилерден тодарадып болур.
	Жаргонизмнер тыва дылда	1	Кичээл тренинг	Амгы ҥеде тыва дылда жаргонизмнерниҥ тыптып, оларны ажыглап турарының айыылын шиҥгээткен турар.	Жаргонизм сөстерниҥ ажыглалының культурага, ниитилелге, дылга болгаш кижиниҥ бодунуң сайзыралынга эки эвес салдары дугайында таныштырып, чугаа культуразы дугайында ажылды чорудар. “Кара шериг”, “улуг аалдан” келген сөстерниҥ тарап турарының айыылын таныштырар. “Бистиҥ” болгаш “өскении” (круг своих и чужих) деп ийи психологту байдалды ажыглап кичээлди тургузары чугула. Кижиниҥ чугаазының арыы ооң сагыш-сеткилиҥ көрҥнчҥҥ деп бодалды уругларга таныштырып өөредир.
	Дылда фразеологизмнерниҥ ужур-утказы	1	Катаптаашкын	Дылдың фразеология деп кезээ дугайында билиглерин катаптап, делгемчидер.	https://youtu.be/84liMwXhZPg О типах фразеологизмов, задачах фразеографии и ментальном лексиконе человека. Лингвист Анатолий

					Баранов Я.Ш. Хертек «Тувинско-русский фразеологический словарь» (1975), «Русско-тувинский фразеологический словарь» (1985) даянып кичээлди тургузар.
	Тыва дылда эмоция илереткен кылыг сөстери	1	Шинчилел кичээл	Эмоция дээрге чнң деп айтырны билген турар. Тыва дылда өөрңшкң (эки эмоция) илереткен кылыг сөстерин словарьлардан, чогаалдардан чыып өөренир.	Эмоция илередир кылыг сөстерин таныштырып, оларны чогаалдардан, словарьлардан ушта бижип, бөлңктеп чаңчыктырар.
	Тыва дылда даараныр ажыл-биле харылзаалыг кылыг сөстери	1	Шинчилел кичээл	Дарааныр ажылга хамааржыр кылыг сөстериниң ажыглалын билген турар.	Тыва дылда даараныр кижиге хамаарышкан кылыг сөстериниң ажыглалын сонуургадыр. ***Хаваар (идик-хеп даараарынга), дедир шанчып даараар (чавага кылырда), сырыыр (ширтек, энчек, колун-чирим, өгнүң куру, содак-шудак чижектиг эдилелдерге), кырлап даараар, чамаар*** дээн чижектиг сөстерге даянып кичээлди чорудар.
	Бойдустуң болуушкуннарын илереткен кылыг сөстери	2	Шинчилел кичээл	Бойдустуң болуушкуннарын илереткен кылыг сөстерин бөлңктерге чарып өөренир	Хат, суг, чаъс, хар, челээш, чиргилчин, дңн, хңн дугайында кылыг сөстерин өөреникчилерни аңгы-аңгы бөлңктерге чарып алгаш чогаалдардан, словарьлардан диледип, бөлңктерге чарып, чаңчыктырар, чижээ: ***хат – хадыыр, хадымарлаар, салгыннаар (Өвүр диалектизи), салгын, сырын, сырыннаар, шуурганнаар, бораанаар, эстээр, сылаар, коолаар, хүүлээр.*** Сөс бңрңзң хаттың янзы-бңрң хевирлерин, байдалын көргңзнп турар.
	Дириг амытаннарның кылдынгларын илередир кылыг сөстери	1	Интеграция кичээл	Дириг амытаннарның кылдынгларын илереткен кылыг сөстериниң	«Чыраа кулун» деп тоолда кулуннуң чоруктарын тодарадыр. Кызыл-Эник Кудажының «Кым эң ажыктыгыл?» деп тоолунда дириг амытаннарның кылдынгларын көргңскен кылыг сөстерин тодарадып болур.
	Тыва дылда	3	Кичээл	Тыва дылдың дузалал кылыг	Дузалал кылыг сөстериниң хнлээлгезин

	дузалал кылыг сөстери		таныштырылга	сөстерин билген турар, оларның ажыглалын кичээнгейге алыр.	сонуургадыр, чижээ***: тур, чору, чыт, олур*** деп дузалал кылыг сөстериниң ***наклонение, уе, залог*** хевирлерин тургузарынга ажыглалынче кичээнгейни салыр .
	Тыва дылда кылыг сөзүүнүң залогтары	1	Катаптаашкын кичээл	Кылыг сөстериниң залог тургузар аргаларын катаптаар	Тыва дылдың кылыг сөстериниң залог хевириннің кожумактарын ылгап, катаптаптаар.
	Тыва дылда кылыг сөзүүнүң видтери	1	Катаптаашкын кичээл	Кылыг сөстериниң вид тургузар аргаларын катаптаар	Тыва дылдың кылыг сөстериниң вид хевириниң кожумактарын ылгап, катаптаптаар.
	Кылыг сөзүүнүң наклонениелери	1	Катаптаашкын кичээл	Кылыг сөстериниң наклонение тургузар аргаларын катаптаар	Тыва дылдың кылыг сөстериниң наклонение хевириниң кожумактарын ылгап, катаптаптаар.
	Тыва дылда наречие	2	Катаптаашкын кичээл	Тыва дылдың бурунгу кожумактарындан тургустунган наречиелерни билип алыр. Оларны тыва дылың чиңгине наречиелери деп адап турар.	Наречиениң домакка туружу, кылыг сөзүүнүң азы демдек адының мурнунга чоруур. Грамматика тувинского языка. Фонетика и морфология // Ф.Г. Исхаков, А.А. Пальмбах – Москва: Издательство восточной литературы, 1961. – С. 417-421. https://vk.com/doc-143371104_667326555?hash=eWoOjm95GnYn43CJZUrdMB5yvZ38bg7ETONSesQVI1w Тыва дылдың наречиелери ооң бурунгу кожумактарындан тургустунган деп билигни ургларга сонуургадыр аргазын тывар.
	Силер, болар, силерлер, боларлар – хүндүткелдиң ат оруннары.	2	Кичээл-тренинг	*Силер, силерлер, олар, оларлар* – деп тыва дылдың арынның ат оруннары кижиниң өске кижиге хүндүткелин көргүзүп турар ат оруннарының ажыглалын шиңгээдип алыр.	*Силер, силерлер, олар, оларлар* – деп арынның ат оруннарын ажыглалын, тыва улустуң чугаага хүндүткелин илередир аргаларының бирээзи дээрзин тодарадып көргүзер. Чижеглей чугаа байдалын тургускаш кичээлди тренинг хевиринге чорудары чедимчелиг, чижээ: чугаа авазы биле оглунуң, ачазы биле уруунуң, дарга биле ажылдакчының, ийи эр кижиниң, азы ийи кыс кижиниң аразында, кафеде, театрда, аалда, кудумчуда, садыгда, автобуста дээн

					чижектиг байдалдарны чижеглей ойнап, хҥндҥткелди көргҥзер аргаларын ойнадыр. Азы уругларга чугааның болуп турар черин боттарынга шилиттирип алгаш ойнап болур. Азы мендилежип тура бе, азы байырлажып тура бе, азы кандыг байдалда башкы өөреникчилерниң билииниң, сайзыралының аайы-биле шилип ап болур.
	Синтаксис.	1	Катаптаашкын кичээл	Синтаксис дээрге сөс каттыжыышкыны болгаш домактың тургустунар аргаларын шинчилеп өөренир эртем.	Хостуг сөс каттыжыышкыннарының сайгарылгазын катаптаар.
	Бөдҥҥн домак. Медээ домаа.	1	Катаптаашкын кичээл	Домак – синтаксистиң кол кезии, домактың грамматиктиг ооргазы деп билиглерни катаптаар.	Синтаксистиң кол кезии домак деп билигни катаптаар. Медээ домактары
	Айтырыг домаа	2	Катаптаашкын кичээл	Айтырыг артынчылары, айтырыг сөстер дузазы-биле, *-ыл* деп айтырыг кожумааның дузазы-биле тургустунган домактарның көгҥткен утказын, кҥзенчиг харыыже ыдалап турар сорулганы ылгап билир. Ук домактарны чогаадып, интонациязын шын салып билир.	Айтырыг артынчылары, айтырыг сөстер дузазы-биле, -ыл деп айтырыг кожумааның дузазы-биле тургустунган домактарның утказын тодарадып, айтырып турар кижиниң сорулгазын, интонациязын ылгап өөредир.
	Кыйгырыг домаа. Алгы домаа.	2	Кичээл шинчилел	Реклама сөзҥглелдеринде кыйгырыг домактарын тып, тыва дылче очулдуруп, оларның сорулгазын тайылбырлап билир. Тыва дылга реклама сөзҥглелин бижип билир.	Орус дылда бижээн реклама сөзҥглелдерин тыва дылче очулдуруп, кыйгы домактарын тып, оларның утказын сайгарып өөредир. https://www.youtube.com/watch?v=ua3QJPRr9-k&list=PLkNs9n9yJUys0_AHls6tI_3GcdDmiXxJr&index=96 Реклама сөзҥглелин бижип өөредир.
	Домактың грамматиктиг ооргазы	2	Катаптаашкын кичээл	Домактарның кол сөс биле сөглекичзи н тодарадып, оларның аразында харылзаазын	Домактың туррг узуунда кол сөс биле сөглекчини домактың грамматиктиг ооргазы деп билигни дамчыдып, бөдҥҥн домактың синтаксистиг

				тодарадып билир.	сайгарылгазын катаптаар.

«Төрээн (тыва) дыл» эртеминге кичээлден дашкаар өөредилге программазының чижек тематиктиг планнаашкынныг кезээ

7 класс (34 шак)

Программаның кезээ	**Тема**	**Шагы**	**Өөреникчиниң ажыл-чорудулгазы**	**Кичээлдиң хевири**	**Өөредилгениң курлавырлары (парламал болгаш электроннуг хевирде)**
Киирилде кичээл	Тыва дыл – тыва үндезин культураның кол өзээ	1	Тыванның сураглыг эртемденнериниң, чогаалчыларының төрээн дыл дугайында бодалдарын солун-сеткүүлдерден сонуургап номчуур, радио-телевидение база социал четкилерден дыңнаар. Номчаан чүүлдеринге даянып, амгы үеде тыва дылдың байдалының дугайында сайгарылгалыг чугаага киржир	Кичээл-беседа, дискуссия	Өөредилге ному «Тыва дыл», 7 класс Солун-сеткүүлдер Радио-телевидение, социал четкилерден материалдар
Морфология	Кылыг сөзүнге катаптаашкын	3	Кылыг сөзүнүң ужур-утказы болгаш кол грамматиктиг демдектерин катаптаар. Кылыг сөзүнүң дугайында билиглерин ханыладыр, ооң уткалыг бөлүктерин аңгылап билир. Чугаа кезектериниң иштинден чүве ады биле кылыг сөзү домактың кол өзээн (чугула кежигүннерин) тургузуп турар эң чугула кезектер деп билир, домакка синтаксистиг хүлээлгезин	Кичээл-катаптаашкын Кичээл-быжыглаашкын Практиктиг кичээл	Өөредилге ному «Тыва дыл», 7 класс Мергежилгелер чыындызы

	Кылыг сөзүнүң вид, залог хевирлериниң нарын айтыыглары		тайылбырлаар. Кылыг сөстериниң тургузуунуң аайы-биле (бөдүүн, нарын, составтыг) тодарадып билир. Кылыг сөзүнүң немелде утка илередир хевирлериниң (вид, залог), ылаңгыя залогтарның (болдуруушкун болгаш каттышкан) кожумактарын шын бижиир, домактардан тывар. Оларның шын бижилгезиниң нарын айтырыгларын башкының дузазы-биле сайгарар. Чугаалаар сорулгазының аайы-биле кылыг сөстерин шын ажыглаар		
Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы	*Чурук Шой – онзагай чурукчу* *Чурук-биле ажыл: Чурук Шой «Чаа амыдырал»*	2	Россияның чурукчулар эвилелиниң кежигүнү, Тываның чогаалчылар эвилелиниң даргазы Чурук Шойнуң чогаадыкчы ажыл-ижи-биле таныжар. Дыңнадыглар белеткээр. Башкының белеткээн айтырыгларынга даянып, чурукту топтап көөр, ооң дугайында чугааның планын тургузар, чурукка чогаадыг бижиир	Кичээл-таныжылга Чугаа сайзырадылгазының кичээли	«Шой Чурук – воин цвета» (school1-library20.blogspot.com) «Знакомьтесь: Шой Чурук» (news/tuva/5177-shoy.html)
Морфология	Причастиелер болгаш	3	Кылыг сөзүнүң тускай хевирлери – причастие болгаш деепричастие	Кичээл-быжыглаашкын Практиктиг кичээл	Өөредилге ному «Тыва дыл», 7 класс

	деепричастиелер – кылыг сөзүнүң тускай хевирлери Причастиелиг, деепричастиелиг бөлүглелдерге бижик демдектери		дугайында билиглерин ханыладыр. Причастиениң хөй ажыглаттынар (эрткен үениң, келир үениң) болгаш эвээш ажыглаттынар (болгалак, болгу дег) хевирлерин ылгаар. Домакка синтаксистиг хүлээлгезин тодарадыр. Деепричастиениң хевирлерин (каттышкак, кожаланчак, эрткен, болбас, үдекчи, кызыгаарлаар) аңгылаар, синтаксистиг хүлээлгезин тодарадыр. Причастие, деепричастиеден составтыг кылыг сөзү тургузар. Причастиелиг болгаш деепричастиелиг бөлүглелдерге бижик демдектерин шын салыр, сөзүглелден тывар, сайгарар, чугаазынга ажыглаар		Мергежилгелер чыындызы
Морфология	Кылыг сөзүнүң наклонениелериниң чугааның стильдериниң аайы-биле ажыглалы	4	Кылыг сөзүнүң наклонениелерин катаптаар, ооң хевирлерин (болуушкун, дужаал, даар, чөпшээрел, кызыгаарлаар) аңгылаар, уткаларын тодарадыр. Тыва дылда үени илередир аргаларның бирээзи – кылыг сөзүнүң болуушкун наклонениезиниң үелериниң уткаларын тодарадыр, танып ылгаар: эрткен үелер	Кичээл-быжыглаашкын Практиктиг кичээл	Өөредилге ному «Тыва дыл», 7 класс Тоолдар, үлегер домактар, тывызыктар сөзүглелдери www.tuvancorpus.ru *Башкыларга ажыглап болур немелде материал:*

	Сөзүглел-биле ажыл		(шагда эрткен, чоокта эрткен, барымдаалыг, бадыткалдыг); амгы үелер (тодаргай болгаш тодаргай эвес); келир үе (болгалак келир үе). Наклонениелерниң стильдер аайы-биле ажыглалын тодарадыр. Кылыг сөзүнүң морфологтуг сайгарылгазын кылыр. Кылыг сөзүнүң хевирлерин аас болгаш бижимел чугаага шын ажыглаар	Бот ажыл	Ооржак Б.Ч. Временная система тувинского языка. – М.:Языки славянской культуры, 2014. – 184 с.
Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы	*Кылыг сөзү болгаш ооң тускай хевирлери темага билиглер хыналдазы: сагынгырлар-тывынгырлар мөөрейи*	1	Кылыг сөзү болгаш ооң тускай хевирлери – причастие, деепричастие деп темаларга уругларның шиңгээдип алган билиглерин хынаар. Өөренген темаларынга хамаарышкан башкының тургусканы янзы-бүрү онаалгаларын күүседир, айтырыгларга харыылаар, бөлүктерге демнежип ажылдаар	Кичээл-мөөрей	
Морфология	Наречие болгаш ооң тургустунар аргалары	2	Наречиениң ниити утказы болгаш грамматиктиг демдектерин, синтаксистиг хүлээлгелерин катаптаар. Наречиениң тургустунар аргаларын билир, оларны аас болгаш бижимел	Кичээл-быжыглаашкын	Өөредилге ному «Тыва дыл», 7 класс Тоолдар, үлегер домактар,

	Наречиениң чүве ады болгаш демдек адындан ылгалы Сөзүглел-биле ажыл		чугаага шын ажыглаар Наречиелерниң бөлүктерин аңгылап билир. Наречиени чүве ады болгаш демдек адындан ылгаар, наречиелер кирген үлегер домактар, тывызыктардан, тоолдар сөзүглелдеринден тывар, оларның ужур-дузазын тодарадыр	Практиктиг кичээл	тывызыктар сөзүглелдеринге даяныр
Морфология	Улустуң аас чогаалы болгаш тыва чечен чогаалда өттүнүг сөстерниң ажыглалы	2	Өттүнүг сөстерниң чугаага ужур-дузазы, уткалыг бөлүктерин катаптаар (ыыт-дааш, үн өттүнер сөстер, хевир-дүрзү өттүнер сөстер, минниишкин илередир сөстер). Тыва чоннуң үндезин культуразы-биле өттүнүг сөстер сырый холбаалыг деп билип таныжар. Улустуң аас чогаалында (кожамыктар, тоолдар, тывызыктар), уруглар аас чогаалында (көгүдүглер: бөп-бөп дээн ышкаш уругларны кылаштадып өөредири) өттүнүг сөстерниң ажыглалын хайгааараар, ужур-дузазын тодарадыр. Олар кижиниң сагыш-сеткил илерээшкинин күштелдирер деп бодалга кээри. Хөөмей терминнери-биле өөренип таныжар (борбаңнадыр, эзеңгилээр: ритм тургузар аргалар /аъттың чоруунга	Кичээл-таныжылга Кичээл-демнежилге (сыгыт-хөөмей башкызы азы ыры башкызының киржилгези-биле эрттирип болур)	Уруглар аас чогаалының чыындызы Мария Күжүгет «Өттүнчек шүлүк» Черлиг-оол Кууларның «Шораан» деп тоожузундан эгелер («Эдер-Куй», «Агар-Элезин», ...) Каргыраа: https://youtu.be/3RFJAgIIVqQ Хөөмей: https://youtu.be/9IUUZ1LpwBk Сыгыт: https://youtu.be/8of4iE9RaL

			дөмейлеп каан). Борбаңнадыр (бир чүве иштинде сугну тырыкыланып турар даажы /саарыгланган суг бир дашка деггеш дагжап турарынга дөмейлээни) Сураглыг сыгытчылар, хөөмейжилер дугайында номчуп танышар. Сыгыт /сыгыртыр (бедик), хөөмей (ортаа делегейниң чаяалгазы),каргыраа (Каргыраа сыннары, каргырткайнып турар адыг-мажаалайның үнүнге дөмейлээн/ алдыы оранга хамааржыр) дээн ышкаш чоннуң тоолчургу чугааларын, өттүнүг сөстер кирген сөзүглелдерни тывар, номчуур, сайгарар, оларның утказын тайылбырлаар. Өттүнүг сөстерниң дузазы-биле составтыг кылыг сөстерин тургузар. Өттүнүг сөстерни аас болгаш бижимел чугаага ажыглаар		g Эзеңгилээр: https://youtu.be/-0yr7ZXhbvw Борбаңнадыр: https://youtu.be/CBzVI0juKzE
Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы	*Төлевилел тургузары: «Сыгыт-хөөмей – тыва чоннуң эртинези», «Улустуң аас чогаалында өттүнүг сөстерниң*	1	Мурнунда кичээлде алган билиглеринге даянып, улустуң аас чогаалы болгаш тыва чечен чогаалда, сыгыт-хөөмейде өттүнүг сөстерниң ажыглалының дугайында төлевилелдерни бөлүктер аайы-биле белеткеп кылыр, кичээлге ажылын камгалаар	Чугаа сайзырадылгазының кичээли	Өөредилге ному «Тыва дыл», 7 класс Солун-сеткүүлдер Каргыраа: https://youtu.be/3RFJAgIIVqQ Хөөмей:

	ажыглалы», «Тыва чечен чогаалда өттүнүг сөстерниң ажыглалы»				https://youtu.be/9IUUZ1LpwBk Сыгыт: https://youtu.be/8of4iE9RaLg Эзеңгилээр: https://youtu.be/-0yr7ZXhbvw Борбаңнадыр: https://youtu.be/CBzVI0juKzE
Морфология Дузалал чугаа кезектери	Кижиниң мага-бодунуң кезектериниң аттарындан укталган дузалал чугаа кезектери Дузалал аттарның көжүрген уткада ажыглаттынары	2	Эдеринчилерни өске чугаа кезектеринден ылгаар болгаш грамматиктиг хүлээгелерин катаптаар. Кижиниң мага-бодунуң кезектериниң аттарындан укталган дузалал чугаа кезектерин тывар. Дузалал аттарның көжүрген уткада ажыглаттынганын тодарадыр. Эдеринчилер болгаш дузалал аттарны ылгаар, оларны чугаага шын ажыглаар. Эдеринчилер болгаш дузалал аттарның морфологтуг сайгарылгазын кылыр	Кичээл-быжыглаашкын Практиктиг кичээл	Өөредилге ному «Тыва дыл», 7 класс Тоолдар, үлегер домактар, тывызыктар сөзүглелдери
Дузалал чугаа кезектери	Домакка болгаш сөзүглелде домактар	2	Сөзүглелден эвилелдерни тывар, чагырыштырбас болгаш чагырыштырар	Практиктиг кичээл	Өөредилге ному «Тыва

	аразынга эвилелдерниң ужур-дузазы		эвилелдерни бөлүктеп ылгаар. Домак иштинге болгаш сөзүглелде домактар аразынга эвилелдерниң ужур-дузазын тодарадыр. Оларны аас болгаш бижимел чугаага ажыглаар. Эвилелдерлиг домактарга бижик демдектерин шын хереглээр. Эвилелдерни шын бижиир. Эвилелдерниң морфологтуг сайгарылгазын кылыр	(сөзүглел-биле ажыл)	дыл», 7 класс Тоолдар, үлегер домактар, тывызыктар сөзүглелдери
Дузалал чугаа кезектери	Артынчылар болгаш оларның бөлүктери Кылыг сөзүнүң үелерин тургузарынга артынчыларның ужур-дузазаы	2	Сөзүглелден артынчыларны тывар, оларны утка аайы-биле (айтырыг, бадыткал, дадагалзалдың, күштелдиреринiң болгаш ылгаарының, даап бодаарының) бөлүктээр. Кылыг сөзүнүң үелерин тургузарынга -п-тыр (барымдаалыг эрткен үе), -жык/-чык чоп (бадыткалдыг эрткен үе), -а-дыр (амгы үе) артынчыларның ужур-дузазаы. Тывызыктар, үлегер домактардан артынчыларны тывар, оларның утказын тайылбырлаар. Дефистеп бижиир артынчыларны шын бижилгезин билир. Артынчыларны чугаага шын ажыглаар. Артынчыларның морфологтуг сайгарылгазын кылыр	Кичээл-бижыглаашкын Практиктиг кичээл	Өөредилге ному «Тыва дыл», 7 класс, Тоолдар, үлегер домактар, тывызыктар сөзүглелдери *Башкыларга ажыглап болур немелде материал:* Ооржак Б.Ч. Временная система тувинского языка. – М.:Языки славянской культуры, 2014. – 184 с.

Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы	*Чогаадыкчы бот ажыл (2 кезектен тургустунган: сөзүглел-биле ажыл, тестилиг кезек)*	1	Сөзүглелди номчуур, ооң темазын болгаш кол бодалын тодарадыр. Сөзүглелден дузалал чугаа кезектерин тывар, оларның бөлүктерин тодарадыр. Дузал чугаа кезектеринге алган билиглерин хынаарынга тестилерге харыылаар	Билиглер хыналдазы. Бот ажыл	Сөзүглел, тест
Морфология	Чугаага аян киирер сөстер	2	Чугаа стилиниң бир демдээ сөзүглелде аян сөстерин ажыглааны болур деп тодарадыр. Аян сөстериниң уткалыг бөлүктерин (өөрээн, магадаан, муңгараан, корткан болгаш өске-даа) аңгылап билир, бодунуң чугаазынга ажыглап, сагыш-сеткилин шын илередир. Аян сөстерин хөй ажыглаан чогаалдар, сөзүглелдерден тывар, оларны аянныг номчуур. Рольдап номчуур. Аян сөстериниң сөзүглелге ужур-дузазын тодарадыр, сайгарар	Кичээл-быжыглаашкын Практиктиг кичээл	Өөредилге ному «Тыва дыл», 7 класс, Сөзүглелдер: С. А. Сарыг-оол «Аңгыр-оолдуң тоожузу» («Эргин кырында» дээш о.ө эгелерни башкы боду шилип алыр)
Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы	Сөзүглел-биле ажыл	2	Сөзүглелдерниң янзыларын ылгаар: чурумал, тоожуушкун, угаап боданыышкын. Сөзүглел-биле ажылдаар. Сөзүглелди аянныг номчуур. Сөзүглелдиң темазын болгаш кол бодалын тодарадыр.	Практиктиг кичээл	Өөредилге ному «Тыва дыл», 7 класс, Сөзүглел

			Сөзүглелге план тургузар, ооң кезектерин харылзаалыг кылдыр тургузар.Утказын чугаалаар.		
Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы	*Чогаадыг-чурумал*	1	Мурнунда кичээлдерде сайгарып турган сөзүглелинге даянып, чогаадыг бижиир	Чугаа сайзырадылгазының кичээли	
Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы	*Чыл дургузунда өөренген темаларынга олимпиада*	2	Олимпиаданың онаалгаларын күүседир, чыл дургузунда өөренген темаларынга билиин хынаар	Хыналда кичээл	Олимпиданың онаалгазын уругларның билииниң деңнелиниң аайы-биле башкы боду тургузуп алыр
	Түңнел кичээл. Ажылдарның сайгарылгазы, частырыглар-биле ажыл	1	Олимпиада ажылдарының сайгарылгазы, частырыглар-биле ажылдаар, дүрүмнерни катаптаар. Чаа өөредилге чылынче угланыышкыннығсорулгаларны тургузуп салыр	Кичээл-катаптаашкын	

8 класс (34 шак)

Программаның кезээ	Тема	Шагы	Өөреникчиниң ажыл-чорудулгазы	Кичээлдиң хевири	Өөредилгениң курлавырлары (парламал болгаш электроннуг хевирде)
Киирилде кичээл	Төрээн дылым – эртине-байлаам	1	Тыва дыл – чечен-мерген өгбелеривистиң салгалдан салгалче дамчыдып берген эртинези, улустуң аас чогаалында, чечен чогаалдарда кадагалаттынган деп медереп, тыва чоннуң төөгүзүн, культуразын шинчилеп өөренириңге тыва дылдың чугулазын билип алыр	Кичээл-лекция	Өөредилге ному «Тыва дыл», 8 класс, Сөзүглелдер: www.tuvancorpus.ru
Синтаксис	Сөс каттыжыышкыннарының тургузуунуң аайы-биле модельдери	2	Сөс каттыжыышкынының холбааларын аңгылап билир, чугула сөзүнүң аайы-биле бөлүктерин тодарадыр. Сөс каттыжыышкыннарының тургузуунуң аайы-биле модельдерин билир (д.а. + ч.а., с.а. + ч.а., ч.а. + ч.а., ч.а. + к.с., н. + к.с.) Сөзүглелден, домактардан сөс каттыжыышкыннарын ушта бижиир, өзек болгаш чагырткан сөзүн тодарадыр. Сөс каттыжыышкыннарының сайгарылгазын чорудар	Кичээл-быжыглаашкын Практиктиг кичээл	Өөредилге ному «Тыва дыл», 8 класс, Мергежилгелер чыындызы
Синтаксис	Домактарның тургузуунуң аайы-биле бөлүктери	3	Домактарның тургузуунуң аайы-биле бөлүүн тодарадыр. Бөдүүн домактарны, ийи чугула кежигүннүг домактарны танып билир.	Кичээл-быжыглаашкын	Өөредилге ному «Тыва дыл», 8 класс, Мергежилгелер

	Ийи чугула кежигүннүг домактарга катаптаашкын		Домактың чугула кежигүннерин, оларның кандыг чугаа кезектери-биле илереттингенин тодарадыр. Сөглекчиниң хевирлерин тодарадыр: кылыг сөстүг бөдүүн, кылыг сөстүг составтыг, ат сөстүг составтыг. Сөглекчиниң составында модальдыг сөстерниң домакка ужур-дузазын тайылбырлаар. Кол сөс биле сөглекчиниң аразынга бижик демдээн (тирени) салыр дүрүмнү билир. Делгереңгей эвес домактың синтаксистиг сайгарылгазын кылыр	Кичээл-катаптаашкын Практиктиг кичээл	чыындызы
Синтаксис	Домакты ийиги черге кежигүннер-биле делгередири	3	Домактың ийиги черге кежигүннерин тодарадып билир. Домактың ийиги черге кежигүннерин (дорт болгаш доора немелделер, тодарадылга болгаш капсырылга; үениң, туруштуң, кылдыныг аргазының, чылдагаанның болгаш сорулганың, хемчегниң байдалдарын) болгаш оларның кандыг чугаа кезектери-биле илереттингенин тодарадыр. Делгереңгей эвес домакты ийиги черге кежигүннер-биле делгередир. Делгереңгей домактың синтаксистиг сайгарылгазын кылыр	Кичээл-быжыглаашкын Практиктиг кичээл	Өөредилге ному «Тыва дыл», 8 класс, Мергежилгелер чыындызы
Чугаа	*Чогаадыкчы ажыл.*	1	Бердинген сөзүглелди номчуур,	Практиктиг кичээл	Сөзүглел

чорудулгазы. Чугаа культуразы	*Сөзүглел-биле ажыл*		онаалгаларын күүседир. Бөдүүн домактарның синтаксистиг сайгарылгазын кылыр, чугаа кезектерин айтыр, бижик демдектерин салыр. Сөөлгү домактан сөс каттыжыышкыннарын ушта бижиир, сайгарылгазын кылыр		
Синтаксис	Чаңгыс чугула кежигүннүг домактарның чугааның стильдериниң аайы-биле ажыглалы	3	Ийи чугула кежигүннүг домактардан чаңгыс чугула кежигүннүг домактарны ылгап билир. Сөзүглелден чаңгыс чугула кежигүннүг домактарны тывар, хевирлерин тодарадыр, чугааның стильдериниң аайы-биле оларның ажыглалын хайгааараар: сөглекчи хевирлиг (тодаргай арынныг домак, тодаргай эвес арынныг домак, арын чок) болгаш кол сөс хевирлиг (ат домаа) чаңгыс чугула кежигүннүг домактар. Сөзүглелге чаңгыс чугула кежигүннүг домактарның ужур-дузазын тодарадыр	Кичээл-быжыглаашкын Практиктиг кичээл	Өөредилге ному «Тыва дыл», 8 класс, Сөзүглелдер: www.tuvancorpus.ru Мергежилгелер чыындызы
Синтаксис	Диалогта долу болгаш долу эвес домактар	2	Долу болгаш долу эвес домактарны ылгаар. Сөзүглелдерде оларның ажыглалын хайгааараар. Домак сөстерни билир. Диалог тургузарынга долу болгаш долу эвес домактарны, домак сөстерни ажыглаар	Кичээл-быжыглаашкын Практиктиг кичээл	Өөредилге ному «Тыва дыл», 8 класс, Мергежилгелер чыындызы
Чугаа чорудулгазы. Чугаа культуразы	*Чогаадыкчы ажыл. Сөзүглел-биле ажыл*	1	Бердинген сөзүглел-биле ажылдаар. Ийи болгаш чаңгыс чугула кежигүннүг	Практиктиг кичээл	Сөзүглел

			бөдүүн домактарның синтаксистиг сайгарылгазын кылыр, чугаа кезектерин айтыр.		
Синтаксис	Чаңгыс аймак кежигүннер-биле нарынчыттынган домактарга бижик демдектери	2	Сөзүглелден нарынчыттынган домактарны тывар. Чаңгыс аймак кежигүннер-биле нарынчыттынган домактарны тодарадыр. Чаңгыс аймак кежигүннерлиг домактарга бижик демдектерин шын бижиир болгаш үн аянын сагыыр	Кичээл-быжыглаашкын Практиктиг кичээл	Өөредилге ному «Тыва дыл», 8 класс, Сөзүглелдер: www.tuvancorpus.ru
Чугаа чорудулгазы. Чугаа культуразы	*Надя Рушева – мөңге чырыткы* *Чурук-биле ажыл: Надежда Рушеваның «Балет» темазынга чуруктары*	2	Салым-чаяанныг аныяк чурукчу Надежда Рушеваның чуртталгазы болгаш чогаадыкчы ажыл-ижи-биле танышар. Дыңнадыглар белеткээр. Башкының белеткээн айтырыгларынга даянып, чурукту топтап көөр, ооң дугайында чугааның планын тургузар, чурукка чогаадыг бижиир. Чаңгыс аймак кежигүннер-биле нарынчыттынган домактарны чогаадыгга ажыглаар	Кичээл-таныжылга/ Кичээл-экскурсия Чугаа сайзырадылгазының кичээли	Алдан-Маадыр аттыг национал музейже экскурсия Е. Т. Танова «Иениң салым-хуузу» Надежда Рушеваның «Балет» темазынга чуруктары «О жизни самой юной художницы» (lyarder.livejournal.com /s/39362html)
Синтаксис	Тускайлаашкынның домакка ужур-дузазы	4	Тускайлаашкын деп чүл, ооң домакка ужур-дузазын катаптаар.	Кичээл-быжыглаашкын Практиктиг кичээл	Өөредилге ному «Тыва дыл», 8 класс,

	Нарынчыттынган домактың синтаксистиг сайгарылгазы		Тускайлаан кежигүннер-биле (причастиелиг, деепричастиелиг, деңнелгелиг бөлүглелдер-биле; адалгалар, киирилде сөстер, киирилде домактар-биле) нарынчыттынган домактарны аңгылаар. Оларны кандыг сорулга-биле ажыглаанын тодарадыр. Нарынчыттынган домактарга бижик демдектерин болгаш үн аянын сагыыр. Чечен чогаалга нарынчыттынган домактарның ужур-дузазын тайылбырлаар, чогаал сөзүглелдеринден тывар. Оларны аас болгаш бижимел чугаага ажыглаар		Сөзүглелдер
	Нарынчыттынган домактарга билиглер хыналдазы	1	Тестиниң онаалгаларын күүседир	Тести-биле ажыл	
Чугаа чорудулгазы. Чугаа культуразы	Чугааның янзылары болгаш хевирлери	3	Чугааның янзыларын (тоожуушкун, чурумал, угаап боданыышкын) ылгаар. База чугааның хевирлерин (диалог, полилог, монолог) аңгылаар. Сөзүглелдерге даянып, чугааның янзыларын тургузар. Диалог, монолог, полилогтуң ажыглалын хаайгаараар, чугаазынга ажыглаар	Кичээл-быжыглаашкын Практиктиг кичээл	Өөредилге ному «Тыва дыл», 8 класс, Сөзүглелдер: www.tuvancorpus.ru
	Сөс каттыжыышкыны болгаш бөдүүн	2	Өөренген темаларын катаптаар, янзы-бүрү ажылдың хевирлерин кылыр (ном-	Кичээл-катаптаашкын Практиктиг кичээл	Өөредилге ному «Тыва дыл», 8 класс,

	домактың хевирлеринге түңнел катаптаашкын		биле ажыл, сөзүглел-биле ажыл, аянныг номчулга, бот ажыл)		Сөзүглелдер
	Чыл дургузунда өөренген темаларынга олимпиада	2	Олимпиаданың онаалгаларын күүседир, чыл дургузунда өөренген темаларынга билиин хынаар	Хыналда кичээл	Олимпиданың онаалгазын ургларның билииниң деңнелиниң аайы-биле башкы боду тургузуп алыр
	Ажылдарның сайгарылгазы, частырыглар-биле ажыл	1	Олимпиада ажылдарының сайгарылгазы, частырыглар-биле ажылдаар, дүрүмнерни катаптаар		
	Түңнел кичээл	1	8-ки класска өөренген темаларынга катаптаашкын. Бөлүктерге ажылдаар, айтырыгларга харыылаар	Кичээл-викторина	

9 класс (34 шак)

Программаның кезээ	Тема	Шагы	Өөреникчиниң ажыл-чорудулгазы	Кичээлдиң хевири	Өөредилгениң курлавырлары (парламал болгаш электроннуг хевирде)
Дыл дугайында ниити билиглер	Тыва дыл – эрте-бурун шагдан амгы үеге чедир тыва чоннуң культура болгаш төөгүзүнүң кадагалакчызы Тываның девискээринге ажыглап турган бижиктер	3	Чоннуң төөгүзүн болгаш культуразын билип алырынга төрээн дылдың ужур-дузазының дугайында чугаага киржир. Тыванның девискээринде бижиктер тураскаалдарын, оларның төөгүзүн номчуп сонуургаар, интернет четкизинден, музейден көөр. Тыванның хаяларында бижиктер дугайында эртем-шинчилелдиг ажылдарны сонуургаар. Барыын-Хемчиктиң Бижиктиг-Хаяда болгаш Улуг-Хем девискээринде хаяларда чуруктар (петроглифтер), Орхон-енисей бижиктериниң дугайында база төвүт, моол бижиктерни ажыглалының дугайында дыңнадыглар, презентацияларны белеткеп, семинарга киржир. Тыва дылдың шинчилекчилери болгаш оларның эртем	Кичээл-лекция, беседа Кичээл-экскурсия Кичээл-семинар	Өөредилге ному «Тыва дыл», 9 класс, Национал музейниң бижикке хамаарышкан делгелгези (сайтызы: музейтыва.рф)

			ажылдарының чижектери-биле танышар. Тыва дылдың хевирлерин ылгап тодарадыр. Тыва дугайында сөзүглелдерни сайгарар, сөс курлавырын байыдар, төрээн черииң дугайында билиглерин делгемчидер. Сөзүглелдерден херек медээлерни тывар. Чогаадыг бижииринге медээлерни чыыр		
Өске кижиниң чугаазын дамчыдар аргалар	Цитата – дорт чугааның бир хевири	2	Дорт чугаалыг домактарга бижик демдектерин катаптаар. Аас болгаш бижимел чугаага (чогаадыгларга, эдертиглерге база о.ө) цитаталарны шын ажыглаар	Кичээл-быжыглаашкын	Өөредилге ному «Тыва дыл», 9 класс, Сөзүглелдер
Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы	*Чогаадыг "Төрээн дылым –эртине-байлаам"*	1	Мурнунда кичээлдерге алган билиглеринге даянып, чогаадыгны бижиир. Төрээн дыл дугайында цитаталарны ажыглаар. Шын бижилгениң дүрүмнерин сагыыр	Чугаа сайзырадылгазы	
Синтаксис болгаш пунктуация	Нарын домактарның бөлүктери	1	Нарын домактарның бөлүктерин чагырышпаан, чагырышкан деп ылгап билир, оларның кезектериниң аразында холбажыр аргаларын тодарадыр	Кичээл-быжыглаашкын	Өөредилге ному «Тыва дыл», 9 класс,
	Чагырышпаан нарын домактың кезектериниң	2	Чагырышпаан нарын домактың кезектериниң каттыжар аргаларын тодарадыр, аңаа бижик	Кичээл-быжыглаашкын	Өөредилге ному «Тыва дыл», 9 класс,

	каттыжар аргалары		демдектерин шын салыр. Чагырышпаан нарын домактың синтаксистиг сайгарылгазын кылыр		
Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы	*Хыналда ажыл*	1	Хыналда ажылды күүседир, нарын домактарның синтаксистиг сайгарылгазын кылыр	Билиглер хыналдазы	
	Чагырышкан нарын домактарны чугааның стильдериниң аайы-биле ажыглаары	5	Чагырышкан нарын домакта кол болгаш тайылбыр домак, оларның холбажыр аргалары тодарадыр. Чагырышкан нарын домакта тайылбыр домактарның янзыларын аңгылаар, оларны чугааның стильдериниң аайы-биле ажыглалын хайгаараар (үениң, тодарадылганың, немелдениң, даар байдалдың, чөрүлдээниң, сорулганың, чылдагаанның, деңнелгениң, туруштуң, кылдыныг аргазының тайылбыр домактары), оларга бижик демдектери шын салып өөренир. Чагырышкан нарын домактың синтаксистиг сайгарылгазын кылыр	Кичээл-быжыглаашкын	Өөредилге ному «Тыва дыл», 9 класс,
	Кичээл-зачѐт	1	Чагырышкан нарын домак	Билиглер	

			дугайында билиглерин хынаар	хыналдазы	
	Нарын синтаксистиг конструкцияларның сайгарылгазы	1	Нарын синтаксистиг конструкцияларның сайгарылгазын кылыр, бижик демдектерин тайылбырлаар	Практиктиг кичээл	Өөредилге ному «Тыва дыл», 9 класс, Мергежилгелер чыындызы
Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы	*Эдертиг*	2	Бижиткен сөзүглелди дыңнаар, эдертигни чурум ѐзугаар бижиир	Чугаа сайзырадылгазы, билиглер хыналдазы	
Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы	Сөзүглелдиң тургузуу болгаш кол демдектери Сөзүглелдиң лингвистиктиг сайгарылгазы	3	Сөзүглелдиң кол демдектерин (уткалыг кезектерге чарлыры, утка талазы-биле чаңгыс аай болуру, кезектериниң аразында харылзаалыы) тодарадыр. Абзац – чугааның стиль-композициялыг үзүндүзү, ол микротемаларны аңгылап турар деп билир. Сөзүглелдиң уткалыг кезектерин ылгаар. Домактарның болгаш сөзүглелдиң кезектерин харылзаштырып турар аргаларны тодарадыр. Сөзүглелдиң тургузуун тодарадыр. Сөзүглелди тургузар база ону эде тургузарының кол хевирлерин	Кичээл-быжыглаашкын Практиктиг кичээл	Өөредилге ному «Тыва дыл», 9 класс, Сөзүглелдер: www.tuvancorpus.ru

			(план, тезис, конспект, аннотацияны) ажыглаар. Сөзүглелдиң дылының онзагайын сайгарар		
Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы	*Чогаадыг «Кым болур мен?» азы «Төрээн Тывамга»*	1	«Кым болур мен?» азы «Төрээн Тывамга» деп темага 3-4 абзацтан тургустунган чогаадыг бижиир	Чугаа сайзырадылгазы	Өөредилге ному «Тыва дыл», 9 класс, М.247
Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы	*Сөзүглел-биле ажыл*	1	Сөзүглелди кичээнгейлиг дыңнаар. Сөзүглелдиң уткалыг кезектерин (микротемаларын) тодарадыр. Утказын шын дамчыдар. Дылдың нормаларын сагыыр	Практиктиг кичээл	Сөзүглел
Стилистика болгаш чугаа культуразы	Эртем стилиниң сөзүглелдерин тургузары. Илеткел бижиири Солунга статья бижиири («Баштайгы башкым») Резюмени тургузары Амы-хууда болгаш социал четкилерге	4	Ном болгаш чугаа стильдерин катаптаар. Ном стилиниң янзыларын (эртем, публицистика, албан-херек) ылгаар, ооң кол жанрларынга сөзүглелдер тургузар (илеткел), публицистика (солунга статья), албан-херек (бодунга резюме бижиир). Чугаа стилиниң бир хевири болур чагаалажылганы чорудуп өөренир	Кичээл-бижыглаашкын Практиктиг кичээл	Өөредилге ному «Тыва дыл», 9 класс, дүрүмнерни номчуур

	чагаалажылга		(кижилерниң аразында амы-хууда чагаалар, социал четкилерге чагаалар бижииринiң онзагайы). Чагаалажылга үезинде чугаа культуразын, шын бижилгениң дүрүмнерин сагыыр, сөстерни чөптүг ажыглаар		
Дыл дугайында ниити билиглер	5-9 класстарга өөренген чүүлдеринге түңнел	3	5-9 класстарга өөренген чүүлдерин катаптаар, янзы-бүрү хевирлерниң ажылдарын кылыр	Кичээл-катаптаашкын Кичээл-мөөрей	Өөредилге ному Сөзүглел
Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы	*Хыналда эдертиг Ажылдың сайгарылгазы*	2	Түңнел хыналда эдертигни бижиир. Частырыглар-биле ажылды кылыр	Билиглер хыналдазы	
Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы	*«Төрээн дылды өөренири чугула бе азы ...»*	1	Диспутка киржир. Бердинген айтырыгга хамаарыштыр бодалын илередир,бадыткап, түңнеп билир. Чугаа культуразын, диспуттуң дүрүмнерин сагыыр	Кичээл-диспут	